

disertacije Matici hrvatskoj stoga što je Deković dugo godina „vrlo zauzeto vodio Matičin ogranak u Rijeci“.¹¹ Matica hrvatska prihvatila je prijedlog i 2011. godine objavila knjigu.

Na samom kraju knjige stoji *Bilješka o autoru*, vrsnom hrvatskom filologu kojega se akademik Stjepan Damjanović u predgovoru knjige prisjeća na sljedeći način: „Zvuči kao fraza, a čista je istina da nas je napustio u naponu stvaralaštva, u trenutku kada smo svi čekali njegove nove prinose u istraživanju hrvatskoga glagoljaštva, posebice njegovog ‘istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu’ (...)“.¹²

Vera Blažević Krezić

¹¹ Stjepan Damjanović, *Riječ-dvije o Dekovićevu istraživanju riječkoga glagoljaštva*, u: *Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu*, Zagreb 2011., 515.

¹² Isto, 5.

Finleyjeva *Antička ekonomija* u hrvatskom prijevodu

M. I. Finley, *Antička ekonomija*. Ažurirano izdanje s predgovorom
Iana Morrisa.

Preveo Emil Heršak. Zagreb: MATE d.o.o., 2011., 282 str.

Nedavno je u izdanju nakladnika specijaliziranog za literaturu iz područja ekonomskih znanosti izišla knjiga koja naslovom i sadržajem plijeni pozornost stručnjaka za staru povijest u Hrvatskoj. Riječ je o poznatoj knjizi američko-britanskog antičara *sira* Mosesa I. Finleyja (1912. - 1986.), pravim imenom Moses Israel Finkelstein, koja je, otkako je 1973. godine prvi put tiskana, izazvala pravu buru reakcija u stručnim krugovima, a rasprave koja je potaknula traju sve do danas. Finleyjeva knjiga prevedena je u međuvremenu na glavne svjetske jezike (njemački: *Die antike Wirtschaft*, 3. izd., München 1993.; francuski: *L'économie antique*, Pariz 1975.; španjolski: *La economía de la antigüedad*, 2. izd., México 1986.; talijanski: *L'economia degli antichi e dei moderni*, Rim 1974., 2008.), a sada je imamo zadovoljstvo prvi put vidjeti i u vrsnom hrvatskom prijevodu Emila Heršaka.

Vrlo je pohvalno što se hrvatski izdavač odlučio za predložak uzeti ažurirani izvornik iz 1999. godine s nadalje informativnim predgovorom engleskoga starovjekovca i arheologa Iana Morrisa, profesora na Sveučilištu u Stanfordu, zahvaljujući čemu je hrvatsko izdanje dodatno obogaćeno uvodnim tekstom koji pruža neophodan uvid u kontekst Finleyjeva istraživačkog diskursa i određuje mjesto i ulogu njegove teze u društvenim i humanističkim znanostima (str. ix-xxxvi).¹ A temeljna je Finleyjeva teza da je moguće dobiti smisleni model

¹ O osnovnim odrednicama Finleyjeva modela i njegovih teza u dvadesetljetnoj perspektivi od pojavljivanja knjige vidi i Jean Andreau, *Vingt ans après L'Économie antique de Moses I. Finley*, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 5 (1995.): 947-960.

jedinstvene antičke ekonomije koji opisuje ključna obilježja čitava grčko-rimskog svijeta od 1000. g. pr. Kr. do 500. g. posl. Kr., izuzevši drevni Bliski istok barem do osvajanja Aleksandra Velikog i Rimljana, a koji se zasniva na okolnosti da je antički svijet u završnom razdoblju činio jednu političku jedinicu i bio obuhvaćen zajedničkim kulturno-psihološkim okvirom.

U isti mah je antička ekonomija u Finleyjevu viđenju fundamentalno različita od modernog poimanja privrednih aktivnosti odnosno njih starovjekovni narodi nisu smatrali zasebnom kategorijom. Ljudi u antici jesu, kaže Finley, „obrađivali zemlju, trgovali, proizvodili, kopali rude, ubirali poreze, pravili kovanice, deponirali i posuđivali novac, ostvarivali profite ili doživljavali neuspjeh u svojim poduzimanjima“, oni su „i raspravljali o tim djelatnostima u svojim govorima i spisima“, međutim nisu povezali „te osobite djelatnosti pojmovno u jednu jedinicu... u ‘diferencirani podsustav društva’“ (str. 21). Drugačije rečeno, nisu poznavali sveobuhvatne tržišne principe i mehanizme koji upravljaju ekonomskim zakonitostima u modernom smislu. Nisu ni sâm pojam ekonomije razumijevali u današnjem značenju niti su vodili statistike i razrađivali ekonomske analize. Manjak njihova interesa za kvantifikaciju i za sofisticirani računski sustav nije, prema Finleyju, bio posljedica intelektualne inferiornosti, jer su posjedovali dovoljna matematička znanja, nego upravo u bitnoj opreci u shvaćanju onog što se podrazumijeva pod ekonomijom. Budući da tržišta i ekonomski motivi jedva da su imali neku ulogu u antičkim društvima, primjena je modernih ekonomskih teorija na antičko gospodarstvo zapravo anakronistički pristup koji u najmanju ruku vodi u zabludu.

Nasuprot tomu, teorijsko polazište za svoj model Finley je pronašao u weberovskoj paradigmi o razlikovanju antičkog čovjeka koji je *homo politicus* od modernog čovjeka koji je *homo oeconomicus*. Dok je potonji posvećen potrazi za dobitkom koja izlazi iz okvira zajednice kojoj pripada, pa čak se može i izravno sučeliti s njezinim interesima, prvi je djelovao unutar zajednice, zanimajući se za privrednu aktivnost i ostvarivanje profita ponajprije kao oblika samopromidžbe kako bi dokazao vlastitu sposobnost da preuzme vodstvo u zajednici odnosno kao načina na koji je zajednica u cjelini mogla pokazati svoju uspješnost. U osnovi antičkog društva i gospodarstva tako bi stajao status koji nije bio nužno određen klasom jer su i u staroj Grčkoj i u Rimu statusne skupine sebe oblikovale u zakonom definiran red s privilegijama, ali i s pravilima i ograničenjima koje su proizlazile iz statusnih povlastica. Statusni bi red tvorio ključnu zapreku slobodnom razvoju tržišta u antici i srednjovjekovlju, sprečavajući nastanak „klasne situacije“ koja je ujedno i „tržišna situacija“ (Morris, str. xv-xvi).

S osloncem na ova počela, nakon što je u prvom poglavlju knjige „Ljudi antike i njihova ekonomija“ (str. 17-34) izložio temeljne definicije i kronološko-diskurzivne okvire, Finley se u drugom poglavlju bavi redovima odnosno staležima i statusom (str. 36-61), razmatrajući njihov sadržaj i funkciju u starovjekovnim društvima. Pritom nastoji pokazati da je naglasak na statusu stvorio u grčkoj i rimskoj antici sustav u kojemu nisu sve gospodarske aktivnosti smatrane jednako prihvatljivima za sve redove društva. U sljedećem poglavlju „Gospodari i robovi“ (str. 62-93) Finley analizira instituciju ropstva, utvrđujući različite kategorije robova i neslobodnih radnika, od kojih su mnogi obavljali istu onu vrstu poslova, istim načinima i u istim uvjetima, kao i slobodni radnici, bez obzira na razliku u pravnom položaju. On posebno ističe ustanovu nadničarstva koja je podrazumijevala razlučivanje čovjekova rada od njegove osobe i proizvoda njegova rada te uvođenje načina mjerenja kupljene radne snage kako bi se ona novčana obeštetila, što je pretpostavljalo uvođenje radnog vremena. Međutim, slobodni je najamni rad bio tek povremen i sezonski, određen kratkoročnim potrebama za koje nije bilo isplativo održavati robovsku radnu snagu ili koje su zahtijevale specifična znanja i vještine. Kako je robovski rad pretežao, nije ni postojala nužda za stvaranje tzv. programa za radnu

snagu sa svim njegovim popratnim elementima. Odgovor na pitanje zbog čega su robovi i oslobođenici imali tako važnu ulogu u antičkoj ekonomiji odnosno stjecanju bogatstva Finley vidi u kvalitativnoj provedbi robovskog rada, njegovoj učinkovitosti i isplativosti. Napokon, ključnim dijelom odgonetke na to zašto je antičko ropstvo iskusilo pad smatra strukturnu preobrazbu društva u cjelini, sve veći broj slobodne sirotinje, što je uzrokovalo povratak na veću važnost redova i statusa umjesto klasične podjele na slobodne i neslobodne. U četvrtom poglavlju „Zemljovlasnici i seljaci“ (str. 95-122) polazi od postavke da je većina ljudi u antici živjela od zemlje. Zaključuje kako je zemljovlasnički trend u antici, kad su u pitanju bogati posjednici, išao za okrupnjavanjem zemljoposjeda, što je donosilo sve veće prihode unatoč tome što je tehnologija bila poprilično statična, a samo zemljovlasništvo funkcioniralo je kao ne-zanimanje. S druge strane, sitniji posjednici, seljaci, bili su s obzirom na veličinu svoga posjeda uvijek na rubu egzistencijalne sigurnosti. Međutim, ni oni koji su to svakako mogli nisu pokazivali spremnost i želju da zemljišnu akumulaciju pretoče u ekonomiju razmjera tj. da posjede svrhovito objedine u veće jedinice gospodarskoga iskorištavanja. Briga u vezi s upravljanjem imanjima nije bila upravljena na „kvalitativno poboljšanje u učinkovitosti radne snage pomoću boljih metoda obrađivanja zemlje ili uvođenjem radno-štednih sredstava“ nego na „poštenje radnika, na poštenje u punom korištenju radnog vremena i u rukovanju novcem i robom“ (str. 113). Ulaganje u zemlju nije u antici proizlazilo iz smišljene politike, „nije bilo nikakvog planiranog reinvestiranja profita, nikakvih dugoročnih zajmova u produktivne svrhe“ (str. 117). Zemljoposjed je imao pokaznu, a ne profitnu funkciju, on je bio poglavito statusni simbol nevezan za dobit. U dva naredna poglavlja, „Grad i selo“ (str. 123-149) i „Država i ekonomija“ (str. 150-176), Finley analizira razlike u načinu funkcioniranja grada i sela u antici i razmatra njihove ekonomske međuodnose, posvećujući posebnu pozornost transportu, proizvodnji i tehnološkim dostignućima, odnosno oslikava ulogu antičke države u zadovoljavanju materijalnih želja i potreba, što ne treba poistovjetiti s vođenjem ekonomske politike u današnjem smislu. Napokon, zaključuje da su „kraj antičkog svijeta ubrzale njegove društvene i političke strukture, njegov duboko usađen i institucionaliziran sustav vrijednosti i, kao podloga svemu, organizacija i iskorištavanje njegovih proizvodnih snaga“ (str. 176). U završnom, sedmom, naknadno pridodanom poglavlju u odnosu na prvo izdanje, „Daljnje misli (1984.)“ (str. 177-207) Finley, potaknut svakako diskusijama koje je pobudila njegova knjiga, sažima i ujedno pokušava dodatno potkrijepiti prethodno iznesene teze, razvrstane u nekoliko potpoglavlja, čiji naslovi otkrivaju glavne teme i misaone potke: „Antička ekonomija“, „Klasa i status, slobodna i neslobodna radna snaga“, „Eksploatacija zemlje, bogatstvo i profit“, „Potrošački grad i urbana proizvodnja“, „Novac i kredit“, „Prehranjivanje gradova“ i „Rat i carstvo“.

Finleyjeve teorijske implikacije rano su se počele dovoditi u pitanje, navlastito njegov implicitni stav da su se obilježja zapadnog kapitalističkog sustava trebala pojaviti već u antici, ali da je to osujetio ondašnji sustav vrijednosti.² Daljnji napredak istraživanja učinio je mnoge Finleyjeve nalaze zastarjelima, one o opsegu atenskog bankarstva, o mjestu tržišta u rimskom gospodarstvu i o privrednom rastu u antici (Morris, str. xxxii). Jednako vrijedi i za Finleyjevo mišljenje o statičnosti tehnološkog razvoja odnosno njegovom podcjenjivanju raširenosti

² M. W. Frederiksen, Theory, Evidence and the Ancient Economy, *The Journal of Roman Studies* 65 (1975.): 170-171.

³ Kevin Greene, Technological Innovation and Economic Progress in the Ancient World: M. I. Finley Re-Considered, *The Economic History Review*, n. s. 53/1 (2000.): 29-59, Andrew I. Wilson, Machine, Power, and the Ancient Economy, *The Journal of Roman Studies* 92 (2002.): 1-32.

tehnoloških poboljšanja.³ Međutim, ostaje neosporno da je upravo Finley umnogome pridonio intenziviranju proučavanja antičkih ekonomija.⁴ Objavljivanjem njegove knjige u Hrvatskoj svakako je učinjen krupan korak prema upoznavanju hrvatske stručne i zainteresirane javnosti s obrascima koji su na inovativan i sugestivan način objašnjavali funkcioniranje antičkoga gospodarskoga sustava i dali snažan poticaj novim studijama. Nadajmo se da će nakladnik na tom tragu u dogledno vrijeme objaviti i svezak koji problemu antičke ekonomije pristupa uzimajući u obzir najnovije metodološke postavke i istraživačke trendove.

Hrvoje Gračanin

Novi časopis posvećen varaždinskoj povijesti

*Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povijesnicu, br. 1,
Varaždin 2011., 326 str.*

Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije osnovano je 2009. godine, a na samom je početku rada pokrenuta i inicijativa izdavačke djelatnosti s ciljem promicanja i unapređenja spoznaja o kulturno – povijesnom naslijeđu Varaždina i Varaždinske županije. Prvi broj časopisa *Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povijesnicu* predstavljen je 15. rujna 2011. u Varaždinu.

Glavni urednici prvog broja su Hrvoje Petrić i Ivan Obadić, a uredništvo čine Rajko Gušić, Vladimir Huzjan, Suzana Jagić, Ivančica Jež, Siniša Krznar, Magdalena Lončarić, Spomenka Težak i Kruno Sudec. Savjet časopisa čine Juraj Belaj, Neven Budak, Dragu-

⁴ Popis relevantnih djela je uistinu podugačak. Moguće je izdvojiti sljedeće publikacije objavljene u posljednjih desetak godina: Zofia H. Archibald, John Davies, Vincent Gabrielsen i G. J. Oliver (ur.), *Hellenistic Economies*, London - New York 2001., David J. Mattingly i John Salmon (ur.), *Economies beyond Agriculture in the Classical World*, London - New York 2001., Gary K. Young, *Rome's Eastern Trade. International commerce and imperial policy 31 BC-AD 305*, London - New York 2001., Paul Cartledge, Edward E. Cohen i L. Foxhall (ur.), *Money, Labour and Land. Approaches to the economies of ancient Greece*, London - New York 2002., Walter Scheidel i Sitta von Reden (ur.), *The Ancient Economy*, Edinburgh 2002., Paul Erdkamp, *The Grain Market in the Roman Empire*, Cambridge 2005., Joseph Gilbert Manning i Ian Morris (ur.), *The Ancient Economy: Evidence and Models*, Stanford 2005., Peter F. Bang, Mamoru Ikeguchi i Harmut G. Ziche (ur.), *Ancient Economies, Modern Methodologies: Archaeology, Comparative History, Models and Institutions*, Bari 2006., Elio Lo Cascio (ur.), *Innovazione tecnica e progresso economico nel mondo romano*, Bari 2006., Takeshi Amemiya, *Economy and Economies of Ancient Greece*, London - New York 2007., Dennis P. Kehoe, *Law and the Rural Economy in the Roman Empire*, Ann Arbor 2007., Neville Morley, *Trade in Classical Antiquity*, Cambridge 2007., Walter Scheidel, Ian Morris i Richard Saller (ur.), *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Cambridge 2007., William V. Harris (ur.), *The Monetary System of the Greeks and Romans*, Oxford 2008., Alan Bowman i Andrew Wilson (ur.), *Quantifying the Roman Economy. Methods and Problems*, Oxford 2009.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

44

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2012.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 44

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Međunarodno uredničko vijeće / International Advisory Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama/The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

DOMAGRAF d.o.o.

Naklada

300 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*